

Arap İsyanı, 1916–1918

Recep Boztemur*

Özet

Bu çalışma Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli üç cephesinden biri olan Güney cephesinde 1916 yılında ortaya çıkan Arap isyanını incelemektedir. Çalışma Arap isyanının Arap milliyetçiliğinin sonucu olmadığını, savaş koşulları içinde gelişen ve İngiltere ve Fransa tarafından desteklenen bir stratejik düşüncenin sonucunda oluştuğunu tartışmaktadır. Çalışma, isyanın Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Arapları birleştirmekten çok Hicaz ve diğer Arap topraklarında hâkimiyet mücadelesinin sonucu olduğunu tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Sözcükler: 1916 Arap İsyanı, Şerif Hüseyin, İttihat Terakki ve Araplar, Hicaz, Emir Faysal

The Arab Revolt, 1916–1918

Abstract

This study deals with the Arab Revolt emerged in 1916 in the Southern Front of the Ottoman Empire in the First World War. The study examines the revolt not as a result of a developing Arab nationalism, but as a consequence of the war conditions, and of a strategic thought of Britain and France against the Ottoman armies. The study discusses that the revolt was not to unite the Arabs around a common cause, but that it was a result of the Hashimites' struggle for power and territory in Hejaz and in the other Arab territories.

Keywords: The 1916 Arab Revolt, Sharif Husayn, CUP and the Arabs, Hejaz, Emir Faisal

---

* Doç. Dr. ODTÜ Tarih Bölümü

Giriş: Birinci Dünya Savaşı'nda üç büyük cephe

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu için dönüm noktası 1916 yılıdır. 1916 yılında Batı cephesinde Çanakkale Savaşları'nda başarılı olan kuvvetlerin çoğu Balkan cephelerine gönderilmiş bulunuyordu. Her biri birer kolordu olarak düzenlenen bu kuvvetler Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerinde Rus ordularının Balkanlar'a yayılmasını önlemek üzere savaşacaklardı. Galiçya cephesine 19. ve 20 tümenlerden oluşan 15. Kolordu gönderildi. 33.000 kişilik iyi yetişmiş birliklerden oluşan bu kolordunun başında Yarbay Yakup Şevki (Subaşı) bulunuyordu. Romanya cephesinde Rusların Romenlerle ortak harekâtını önlemek ve Romen petrollerini kontrol etmek amacıyla Mustafa Hilmi Paşa komutasında 27.000 kişilik 6. Kolordu Alman komutan McKenzie'nin emri altına yollandı. Makedonya cephesinde ise General Serrail komutasındaki İtilaf güçlerinin 1916 sonbaharında Selanik'ten başlattıkları saldırılara karşı Bulgarlarla birlikte savaşmak üzere 46. ve 50. Tümenlerden oluşan ve karargâhı Drama'da bulunan 20. Kolordu gönderildi. Kolorduya Kurmay Yarbay Şükrü Naili komuta ediyordu.¹

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk savaşlarının Doğu cephesinde Rus orduları 16 Şubat 1916'da Erzurum'a girmiş, Nisan ayında ise Trabzon'u ele geçirmişlerdi. Doğu Anadolu'ya yayılma amacını güden Rus orduları aynı aylarda Van, Muş ve Bitlis'e girmiş bulunuyorlardı. Rusya'nın amacı, 1915'in Aralık ayında İran'ın Hemedan ve Kum kentlerini alan birliklerin Doğu Anadolu'daki orduyla birleşerek Mezopotamya'da İngilizlere karşı savaşan Türk ordularını durdurmaktı. Ruslar, Kuttül Amere'de tutsak edilen General Townsend komutasındaki İngiliz birliklerini de kurtarmak amacındaydılar. İttihat ve Terakki önderleri, Savaşın güney cephesinin Basra'dan kuzeye yürümekte olan İngiliz orduları ile Mısır'da yerleşik İngiliz birlikleri arasında yürütülmek zorunda olduğunu anlıyorlar, başarının anahtarının Kanal'ı geçip Mısır'ı geri almak olduğu düşünüyorlardı. Ancak İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden beri Arap toprakları üzerinde İstanbul ile hâkimiyet mücadelesine girmiş olan Arap liderlerinin İngiltere ile ittifak halinde başlayan Arap isyanı, yalnızca Kanal harekâtının sonunu getirmekle kalmadı, Sina ve Filistin'in işgaline, Kudüs'ün kaybına ve Güney cephesinin çökmesine neden oldu.

İttihat ve Terakki ve Araplar

İmparatorluğun son yüzyılında II. Abdülhamid'in Balkanlar'da Pan-Slavizmin genişlemesine karşı bir önlem olmak ve devletin Müslüman unsurlarını bir

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi IX Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908–1918)* Ankara: TTK Basımevi, 1996, ss. 498–502.

arada tutmak amacıyla İslamcılık düşüncesini uygulamaya sokmasına rağmen Arap aydınları arasında Arapların birleşerek kendi devletlerine sahip olması düşüncesi geliyordu. Mısır'da 1798 Fransız ve 1882 İngiliz işgali nedeniyle Avrupa emperyalizmine karşı bir Mısır milliyetçiliği gelişirken Şam ve Beyrut gibi merkezlerde Mısır milliyetçiliğinden farklı, ama Batı'yla iktisadi ve ticari temas, öğrenci gönderme, misyonerler ve Batı okullarının açılışı gibi nedenlerle özellikle Hıristiyan Araplar arasında Pan-Arabizm düşüncesi ortaya çıktı.² 1850'lerden başlayarak Rum Katolik kilisesine mensup Nazif El-Yazıcı, Maruni doğup sonradan misyonerlerin etkisiyle Protestanlığı seçen Lübnanlı Butros El-Bostani, romantik bir Arap milliyeti düşüncesine sahip tabip Corci Zeydan, El-Ahram'ın kurucusu Rum Katolik Salim Takla, Rum Ortodoks Ferid Nimr ve Yakub Sarraf gibi aydınlar Arapların Osmanlı-İslam kimliğinden ayrı, ortak dil, toprak ve kültür üzerine gelişen bir kimliğe sahip olduklarını vurgulayan eserler ortaya koydular. Arap uyanışının erken örnekleri 1847'de Şam'da kurulan İlim ve Sanat Cemiyeti, Cizvit misyonerlerinin Hıristiyan nüfus için 1850'de kurduğu Doğu Cemiyeti ve 1857'de kurulan Suriye İlim cemiyeti gibi kuruluşlar oldu. Yine de Suriye, Lübnan, Filistin ve Hicaz'ın Müslüman toplumu Pan-Arap düşüncenin söylemlerine fazla itibar etmiyor, zaman zaman Osmanlı saltanatının uygulamalarına karşı çıksa da Halife'nin varlığına ve otoritesine uyuyor ve Osmanlı sultanının İslam'a yönelecek tehditlere karşı Arap dünyasını koruyacağı inancını muhafaza ediyordu. Arap kimliğinin siyasal değil kültürel bir kimlik olduğu düşüncesindeki Halepli Abdurrahman El-Kavakibi ve Trablusşamlı Muhammed Raşid Rıza gibi Müslüman aydınlar Batı karşısında Arap dünyasının sahip olduğu olumsuz durumun İslam'ın reforme edilmesiyle düzeleceğine inanıyorlardı.

1908 İhtilâli'nin getirdiği özgürlük ortamından faydalanan Arap aydınları Arap uyanışını temsil edecek birçok cemiyette örgütlendiler. 1908'de Arapların refahının geliştirilmesini ve İttihat ve Terakki'nin Arap kültürüne saygısını arttırmayı amaçlayan Osmanlı-Arap İhvan Cemiyeti, 1912'de Suriye'de Arap memurların çalıştırılmasını, eğitimin Arapça yapılmasını, bölgede toplanan vergilerin yerel hizmetlere aktarılmasını ve yerel yönetime daha fazla özgürlük tanınmasını savunan Beyrut Arap Cemiyeti, siyasi faaliyetten uzak durmaya çalışan ama Arap kültürünü araştırmayı ve yazmayı amaçlayan Arap Edebiyat Kulübü, yine 1912'de Osmanlı hükümetini Arap davasını tanımaya zorlamayı amaçlayan ve Osmanlı Devleti'nde federal bir yapı oluşturmak için Kahire'de kurulan Osmanlı İdari Adem-i Merkezîyet Partisi gibi Arap milliyetçi cemiyetleri ortaya çıktı. Bu kuruluşların yanısıra Arap milliyetçiliği amacını güden bazı gizli cemiyetler de vardı. İmparatorlukta bir Osmanlı-Arap ortak yönetimi öngören

2 Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1982, s. 14.

ve Osmanlı Devletinin Araplarla birlikte Avusturya Macaristan İmparatorluğu gibi yönetilmesi gerektiğini savunan El-Kahtaniyya 1909 yılında kuruldu. Arap topraklarının Osmanlı ile bütünleşmesine toptan karşı olan, Arapların Osmanlı devletinden bağımsızlığını ve egemenliğini kazanmasını amaçlayan El-Fatat (Jön-Arap) Cemiyeti 1909–1910 yıllarında Paris’te sürgün bulunan Arap milliyetçi Necib Azuri tarafından kuruldu. Harbiye’den mezun olduktan sonra 1909’da Selanik’te görevli olduğu sırada Hareket Ordusu ile İstanbul’a gelen Mart ayaklanmasının bastırılmasında rol alan Aziz El-Mısri, 1912 yılında El-Ahid Cemiyetini örgütledi.³ Üyelerini genellikle Osmanlı ordusunun Arap subaylarından toplayan El-Ahid Bağdat’ta faaliyet gösteriyor ve Osmanlı Devleti’nin Türk ve Arap ikili yönetimi şeklinde kurulmasını amaçlıyordu. Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Halep, Şam, Beyrut, Bağdat ve Basra’da Arap milliyetçileri, İttihat ve Terakki hükümetinin Arap topraklarındaki uygulamalarına karşı örgütlenmişti.

Hicaz’da da durum bundan farklı değildi, Hicaz’daki gelişmelerin Suriye vilayetindeki gelişmelerden tek bir farkı Hicaz Arapları Şam’dakiler gibi örgütlü değillerdi. Kutsal topraklardaki Arap toplumunun temsilcileri de 1908 sonrasında devlet yönetimi üzerindeki İttihat ve Terakki etkisinden hoşnut değillerdi. Araplar, kutsal topraklarda eskiden beri sahip oldukları geleneksel güç ve ilişkilerinden vazgeçmek istemiyorlar, İttihat ve Terakki hükümeti ise merkezi iktidarın otoritesini sağlayabilmek amaçlıyorlardı. İttihat ve Terakki’nin 1911 yılında Arap topraklarında yeniden örgütlenme amacıyla Medine yönetimini Hicaz’dan ayırması ve Medine’yi doğrudan Dâhiliye Vekâleti’ne bağlı bir sancak haline getirmesi Mekke Şerifliğine İttihat ve Terakki tarafından henüz tayin edilmiş olan Şerif Hüseyin’i rahatsız etti. Bu sırada Medine muhafızı olan Ali Rıza (el-Rikabi) Paşa’nın ve Hicaz valisi Kamil Bey’in durumu itirazsız kabullenerek görevden çekilmek istemelerinin Mekke Emirliğinin Hicaz üzerindeki yetkisini Ancak Şerif’in İstanbul’a çektiği telgrafın yanıtı, Medine’nin ayrıldığı ve Mekke’nin yetki alanının (Medine hariç olmak üzere) yine eskiden olduğu gibi Medayin-i Salih’i kapsayacağını bildirilmesi Şerif ve ailesinin İttihat Terakki’ye olan tepkisini artırdı.

Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah 1911 seçimlerinde Mekke milletvekili olarak İstanbul’a geldi. Onunla birlikte ulemeden Şeyh Abdulkadir’in oğlu Şeyh Hasan Al-Shaibi de Mekke’nin milletvekiliydi. Milletvekili seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı, Abdullah’ın çok genç olduğu, yaşının mebus seçilebilmek için yeterli olmadığı ve Şeyh Hasan’ın da Türkçe okuma yazma bilmediği iddialarıyla Mekke milletvekillerinin seçimlerine yapılan itiraz Meclis-i Ayan tarafından reddedilmiş

3 Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev. Emrah Akbaş, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003, ss. 85-91.

olsa da Abdullah'ın bunu İttihat ve Terakki'nin yaptırdığını düşünmüş olduğunu hatıratından anlıyoruz:

Osmanlı'da Meclis üyeleri, bütün milletlerden seçilirdi. İttihat ve Terakki Partisi mebus olmasını uygun gördüğü kişileri belirler, hükümet de vali ve mutasarrıfları kullanıp seçimlere müdahale ederek bu şahısların seçilmesini sağlardı. Çok şükür ki Hicaz bölgesindeki seçimlere hiçbir şekilde etki edemiyorlardı. Yemen ve Asir'deyse valiler, mebusları İttihatçılar arasından tayin ederlerdi. Kelimeyi bilhassa kullanıyorum, çünkü görünürde seçim olmasına rağmen aslında bu bir tayindi.

Gördüğüm kadarıyla sürekli çıkartılan yeni kanunlar, yöneten unsurun yani Türklerin lehineydi. Böylece Türklerin diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmaları ve devletin eski düzeni sırasında diğer unsurların sahip oldukları hakları gasp etmeleri sağlanıyordu.⁴

İttihat ve Terakki politikaları, 1911 sonrasında giderek artan biçimde Arap temsilcileri ve aydınlarının tepkilerine yol açtı. Meclis'te bulunan 60 kadar Arap milletvekilinin yarısından fazlası Arap kültür ve kimliğinin Osmanlı Parlamentosunda temsil edilmediği inancındaydı.⁵ Arap milletvekilleri, Evkaf Nezareti haricinde nazırların hiç birinin Arap milletvekillerinden seçilmemesi üzerinde eleştirilerini yoğunlaştırıyorlardı. Toplanan vergilerin harcandığı kamu yatırımlarının Türk bölgelerinde yapıldığı da öteden beri söylenegelen bir eleştiriydi. İttihat ve Terakki'nin uygulamaya başladığı Türkleştirme siyaseti Arap milliyetçilerinin tepkilerini çekiyordu. Araplar, El-Fatat'ın 18 Haziran 1913'te Paris'te topladığı Arap Kongresi'nde Türkçe'nin resmî dil haline getirilmesinden, mahkemelerde, okullarda ve hatta sokak isimlerinde Türkçe'nin kullanılmasından şikâyet ediyorlardı. 1909 Parlamentosu'nun yalnızca Türkleri temsil ettiğine ve idari görevlere tayinde Araplara karşı ve Türklerin lehine atamalar yapıldığına dair şikâyetler Kongre'nin Sadarete gönderdiği talepler listesinde yer alıyordu. Bu Kongrede Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya yönelik bir talep olmadı, ancak Arap vilayetlerinde eğitimin Arapça yapılması, Arap askerlerinin bölgelerinde hizmet etmesi, en az üç kabine üyesinin Arap mebuslar arasından seçileceği, Arap vilayetlerinde yazışmaların Arapça olacağı gibi talepler, İttihat ve Terakki Cemiyeti genel sekreteri Mithat Şükrü tarafından kabul edildi.⁶ Arap cemiyetlerinin ortaklaşa düzenledikleri bu kongreden çıkan kararlar İstanbul'da Tokatlı Oteli'nde Arap

4 Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?*, çev. Halit Özkan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2006, s. 46.

5 Recep Boztemur, "Irak Milliyetçiliği: Toplumsal Bütünleşmede Ordunun Rolü ve Devletin Meşruluk Temelleri", *Doğu Batı*, Sayı 39 (Kasım 2006-Ocak 2007), s. 59-81.

6 Zeine, s. 94.

ileri gelenlerinin ve Enver, Talat ve Cemal Paşaların katılımlarıyla düzenlenen bir toplantıda kutlandı. Osmanlı İttihat ve Terakki hükümeti ile Araplar arasındaki ilişkiler, Arapların ifade ettikleri talepler doğrultusunda çözülmüş görünüyordu. Bu taleplerin haklılığı konusunda Malcolm Yapp Arap milliyetçi iddialarıyla aynı fikirde değildir. Yapp, söz konusu taleplerin, daha sonra Arap milliyetçiliği yapacak olan aydınlar tarafından öne sürülen temelsiz iddialar olduğunu belirttikten sonra Türkleştirme politikalarının Büyük Savaş'a kadar söz konusu olmadığını, aksine devletin takip ettiği ideolojinin Osmanlılık olarak kaldığını, eğitimin, idarenin ve mahkemelerin dilinin çoktandır Türkçe olduğunu, bunun İttihat ve Terakki ile başlamadığını ve Meclis'te temsilin nüfusa oranlı olarak gerçekleştirildiğini yazmaktadır.⁷

Suriye Arap milliyetçilerinin İttihat ve Terakki ve Arap hakları konularındaki düşüncelerinin Arap Kongresi ve ardından yapılan anlaşmalar ile yatıştırıldığı sırada Hicaz ve İstanbul arasındaki bağlar Arap milliyetçiliği değilse de, Araplar arasındaki dayanışma duyguları nedeniyle bozuldu. Hükümet ile Hicaz arasında kırılmayı yaratan asıl mesele Yemen isyanı ve Asîr savaşı dolayısıyla ortaya çıkan uyuşmazlıktı. Osmanlı hilafetini ve Yemen'de Osmanlı hâkimiyetini tanımayan, bu nedenle pek çok kez isyan etmiş olan Zeydî imamı Hamidüddin'in yerine geçen oğlu İmam Yahya, merkezi San'a olan Yemen vilayetinde 1904 yılında isyana başlamıştı. 1905 yılında Asîr mutasarrıflığının merkezi Ebhâ ile San'a'nın asilerin eline geçmesi üzerine Asîr'de dirlik ve düzen, ancak Suriye, Anadolu ve Rumeli'den gönderilen birliklerle sağlanmıştı, fakat bu binlerce şehit ve kayıp uğruna başarılı olmuştu. İmam Yahya'ya karşı alınan başarı uzun sürmemiş, 1908'de bu kez Asîr'de Seyid Muhammed bin İdrisi isyan etmiş ve Güney Arabistan'ın büyük bölümünü ele geçirmişti. 1912 yılında Ahmed İzzet Paşa komutasındaki birlikler İmam Yahya isyanını sona erdirebilmiş ve İmam Yahya ile devlete bağlılık karşılığında Asîr'deki hâkimiyetine karışılmayacağı taahhüdünde bulunmuştu.

Seyyid İdris'in isyanında Osmanlı hükümeti, Asîr'de isyancılar tarafından kuşatılan Ebha garnizonunu kurtarması için Şerif Hüseyin'den yardım istedi. Şerif Hüseyin'in oğulları Abdullah ve Faysal'ın bölgedeki aşiretlerden ve Hicaz yerlilerinden oluşturduğu düzensiz birlikleri özellikle Mayıs-Haziran 1911'de yapılan Kûz Ebu'l İr savaşında İdris'in birliklerine karşı destek kuvveti olarak yer aldı. 1911'de Yemen harbinde El-İdrisi'nin isyanı bastırıldı, kuvvetleri dağıtıldı ancak isyanın arkasından İttihat ve Terakki ile Hicaz emirliği arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesi ve Yemen'deki Türk birliklerinin Şerif Hüseyin yönetimi altına

⁷ Malcolm E. Yapp, *The Making of the Modern Near East, 1792–1923*, New York: Longman, 1987, s. 207.

girmemeleri Arapların Türk yönetimine karşı olumsuz tutumunu güçlendirdi. Seyyid İdris'in Araplar arasındaki saygın konumu nedeniyle Haşimiler ve Araplar Osmanlı devletinin Yemen üzerindeki hâkimiyetinin yeniden tesisinden hoşnut olmadılar. Şerif Hüseyin'le merkezi iktidar arasında ilk anlaşmazlık Yemen olayları nedeniyle atıldı. İstanbul, Sultan tarafından Hicaz vilayetine tayin edilen ve Araplar arasında giderek itibarını ve gücünü arttıran Şerif Hüseyin'i, Asir mutasarrıfı Süleyman Şefik Paşa, Hicaz valisi Hazim Bey ve Hicaz'ın ileri gelenleri ile dengelemeye çalışıyordu, ancak Yemen harbinde Osmanlı ordusuyla birlikte savaşan ve başarılı olan Şerif ve oğullarının Hicaz Arapları üzerindeki itibarı çok güçlüydü.

Mekke şerifi Hüseyin'in gücünü denetimi altına almayı amaçlayan Osmanlı hükümetinin Hicaz politikası, 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra sadarete getirilen Said Halim Paşa zamanında değişti. Said Halim Paşa, İttihat ve Terakki troykasını oluşturan Dâhiliye Nazırı Talat, Harbiye Nazırı Enver ve Bahriye Nazırı Cemal Paşaların etkisi altında kalıyordu. İttihat ve Terakki, Arap topraklarında da ıslahat yapmak üzere Hicaz valisi ve komutanı Ferik Münir Paşa'yı görevden alarak yerine İttihatçı Miralay Vehib Bey'i getirdi. Miralay Vehib Bey, aslen Vilayet Kanunu'nun Hicaz'da uygulanmasını sağlamak, Hicaz demiryolunun Medine'den Mekke'ye olan kısmını tamamlamak ve Medine'de bir darülfünunun kuruluş hazırlıklarını yapmakla görevlendirilmişti. Demiryolu, Hicaz'ın kontrolünü sağlayacak olan bu faaliyetlerin en önemlisiydi, Şerif Hüseyin'in tepkisini de en çok demiryolu yapımı çekiyordu. Demiryolu, hac faaliyetini kolaylaştıracağı ve İstanbul'un Müslümanlar üzerindeki itibarını arttıracığı gibi, Medine ve Mekke arasında kervancılık ve ticaretle geçinen Arap aşiretlerinin de gelirlerine engel olacaktı. Hüseyin'in oğlu Abdullah, bu endişelerini Dahiliye Nazırı Talat'la görüşmelerinde dile getirdi.⁸ Talat Paşa, Mekke Şerifi'ne iletilmek üzere Abdullah'a, Medine ve Cidde'den Mekke'ye, Yenbu'dan Medine'ye demiryolu yapımının gerekli olduğunu ve Şerif'in sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini, böyle olursa demiryolu gelirlerinin üçte birinin Şerif'e bırakılacağını, emirliğin kendisinin soyundan gelenlere kalacağını, aşiretlere dağıtılmak üzere Şerif'e iki yüz elli bin cüneyh verileceğini, işlerini sürdürebilmesi için de emri altında yeterli kuvvet bulundurulacağını belirten bir bildiri tebliğ ederek Abdullah Bey'i Hicaz'a gönderdi. Ancak Şerif Hüseyin, demiryolu yapımına başlanacaksa bunun için gerekli olan düzenlemeler, iki şehir arasındaki suyolları ve köylerin durumu ile hat boyunca bulundurulacak askeri kuvvet için kurulacak bir komisyonun kendi başkanlığı altında olmasının gerektiğine dair bir cevap yolladı. Ancak bu görüşmelerin yapıldığı sırada Dünya Savaşı başlayınca demiryolu ile darülfünun projeleri askıya alındı.

8 Kral Abdullah, s. 74.

Savaş ve İsyân

1916 Arap İsyânı Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda güney cephesinde yaptığı harekâtlar ve başarısızlıklarla birlikte gelişti. Savaşta Türk harplerinin güney cephesinde İttihat Terakki önderleri, Suriye merkezli 4. Ordu ile 1882'den beri İngiltere işgali altında bulunan Mısır'ı kurtarmak amacıyla Kanal harekâtının düzenlenmesine karar verdiler. Birinci Dünya Savaşı'nın Sina-Filistin cephesi, iki Kanal harekâtına, üç Gazze müdafaasına ve iki Birüssebi savaşına sahne oldu. Bu savaşlar sürerken Osmanlı ordusu yalnızca Mısır'dan hareket eden İngiliz birlikleriyle savaşmıyor; aynı zamanda 1916 yazında başlayan Arap isyanıyla Arap topraklarından çekilmek zorunda kalıyordu.

Birinci Kanal Harekâtı

Süveyş Kanalı'nın ele geçirilmesi hem İngiltere'nin doğudaki dominyonlarıyla bağlantısını kesecek, hem de İngiltere'nin yapacağından kuşku duyulan Çanakkale veya İskenderun çıkartmaları için Mısır'ın bir üs olarak kullanılmasını önleyecekti. Şam, Kudüs ve Halep'in savunulmasıyla görevli olan iki kolordudan meydana gelen 4. Ordu'ya Mersinli Cemal Paşa komutasında 8. Kolordu da eklendi. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, bölgedeki Araplardan destek sağlanması için Süvari Binbaşısı Muhtar Bey ile İzmirli Kuşçu Eşref'i Kanal harekâtında görevlendirdi. Alman askeri uzmanlarından von Kress Mersinli Cemal Paşa'nın komutasına verildi. Ancak 4. Ordu komutanı Zeki Paşa Kanal harekâtına olumsuz yaklaşıma başlayınca Enver Paşa, 2. Ordu komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı Kanal harekâtı için 13 Kasım 1914'te 4. Ordunun başına getirdi. Cemal Paşa Alman askeri uzman von Frankenberg'i kurmay başkanlığına, Binbaşı Ali Fuat'ı (Cebesoy) birinci şube müdürlüğüne ve Binbaşı Refet'i (Bele) ikinci şube müdürlüğüne atayarak hareket için 6 Aralık 1914'te Şam'a ulaştı.⁹

İngiltere'nin 18 Aralık 1914 tarihinde Mısır'da Osmanlı egemenliğinin sona erdiğini ve Mısır topraklarının İngiltere hâkimiyetine girdiğini açıklaması üzerine 15 Ocak 1915'te 8. Kolordu 35.000 kişilik kuvvetiyle İsmailiye'ye doğru harekete geçti. Mısır'da İngiliz kuvvetlerinin sayısı 150.000'e ulaşmakla birlikte Kanalı korumak zorunda kaldığı için 200 kilometrelik bir hatta yayılmış durumdaydı. Bölgede İngiliz ve Fransız savaş gemileri de bulunuyordu.

Ocak ayında Tih çölünü aşan Osmanlı kuvvetleri Şubat başında İsmailiye'ye baskın yapacak şekilde mevzilerini aldı. Kolordunun merkez kuvvetleri

⁹ Karal, ss. 425–426.

İsmailiye'ye yüklenirken yan kollar da Kantara ve Süveyş'e yükleneceklerdi. 3 Şubat'ta Kanal'ı geçmeye çalışan Osmanlı birlikleri topçu ateşiyle karşılandılar ve Osmanlı birlikleri dağıldı. Kanal'ı geçebilen 600 kadar askerin bir bölümü öldürüldü, bir bölümü ise esir edildi. Cemal Paşa orduya geri çekilme emri verdi ve kolordu 15 Mart'ta Birüssebi'ye döndü. Osmanlı zayıtı 174 şehit, 366 yaralı ve 712 kayıp olarak kayıtlara geçti.

Hüseyin-Mc Mahon Mektuplaşması

Kanal harekâtının sona erdiği günlerde, Arap toprakları üzerinde Mekke Emirliği ile İttihat ve Terakki arasındaki hâkimiyet mücadelesinde Şerif Hüseyin'in hiç beklemediği destek, dışarıdan, İngiltere'nin Kahire ofisindeki temsilcilerinden geldi. Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, henüz savaştan bir kaç ay önce, 23 Eylül 1914 tarihinde, üyesi olduğu Meclis-i Mebusan toplantılarına katılmak üzere İstanbul yolundayken Mısır'da Şark İşleri Sekreteri Sir Ronald Storrs ve Mısır konsolosu Lord Herbert Kitchener ile görüşmüş ve kendisine muhtemel bir Arap-Türk mücadelesinde İngiltere'den destek sözü verilmişti. 31 Ekim 1914 tarihli bir mektubunda Sir Ronald Storss, İngiltere'ye karşı savaşı başlatanların Türkler olduğunu, Arapların bu savaşta İngiltere'ye yardım etmeleri karşılığında İngiltere'nin Arabistan'a herhangi bir iç müdahalede bulunmayacağını, dış saldırıya karşı ise Araplara yardım edeceğini, halifeliğin Araplara geçmesini desteklediğini ve halifenin saf Arap ırkından birinin üstüne alması gerektiğini belirtiyordu.¹⁰ 1915 başında Şerif Hüseyin'e Ronald Storss eliyle İngiltere hükümetinden Haşimi aşiretinin Sultan'ın savaşın başında ilan ettiği cihada katılmamasını ve Arap bağımsızlığına yol açacak bir İngiliz-Arap işbirliği kurularak Arapların Osmanlı İmparatorluğu'na isyan etmesini öneren bir mektup ulaştı. Ardından Şerif Hüseyin ile İngiliz Yüksek Komiseri Henry Mc Mahon arasında ünlü mektuplaşmalar başladı.

Lord Kitchener'in Londra'ya Harbiye Nazırı olarak dönmesinden sonra Mısır'a atanan Sir Henry Mc Mahon'un unvanı, Mısır'ın İngiliz himayesine girdiğinin ilanından sonra Yüksek Komiser olarak değiştirilmişti. Londra'dan aldığı yönergeler göre Mc Mahon, Şerif Hüseyin'e Hicaz'da Osmanlı'ya karşı isyanı başlatmasını teklif etti. Şerif Hüseyin, verdiği yanıtta böyle bir isyan durumunda İngiltere'nin Haşimileri Saltanat ve Halifeye olduğu kadar Haşimilerin diğer Arap rakiplerine karşı da mali ve siyasi olarak desteklemesi talebini ilettili. Şerif Hüseyin, bir isyan başlatırsa bunun efendi değiştirmek anlamına gelecek biçimde anlaşılması, başka bir deyişle İngiltere ile ittifakının Arap topraklarının İngiliz hâkimiyetine girmesi olarak düşünülmemesi gereğinde ısrarcıydı. Şerif

¹⁰ Karal, s. 494.

Hüseyin, Arap topraklarında yaşayan diğer Arap aşiretlerinin gücü ve prestiji göz önüne alınarak Araplara çoğunluğu oluşturdukları topraklarda bağımsızlık sözü verilmediği sürece Haşimilerin Arapları isyana teşvikleri mümkün olmayacağını belirtti.¹¹ Şerif Hüseyin, Şam'da örgütlü milliyetçi Hizbul Arabiyyet el-Fetat'ın merkez komitesinin kararlarına uygun biçimde, Arap bağımsızlığına söz konusu olan toprakların hududunu, İskenderun'dan güneye Refah'ta Mısır sınırına kadar Akdeniz kıyısı ile çevrelenen, oradan Tih çölünden Kızıldeniz'e giden, sonra batıya doğru Babü'l Mendeb, doğuda Maskat ve Umman'ı içine alan, sonra kuzeye doğru Bahreyn, Kuveyt ve Basra'ya uzanan, İran sınırından batıya dönerek Kürt yerleşimleri sınırından geçip Cizre, Musul ve Halep'in kuzeyinden geçen sınırlar olarak belirliyordu.¹² Şerif Hüseyin'in haritası Kahire'deki İngiliz temsilcileri oldukça şaşırttı, İngiltere Şerif Hüseyin'e halifelik Osmanlı hakimiyetinden Arap hakimiyetine geçişi önermişlerdi, Şerif Hüseyin ise halifelik değil, bütün Arap dünyasını denetimi altına alan bir krallık istiyordu.¹³ Mısır ve Kuzey Afrika, yirminci yüzyılın Şerif Hüseyin'in düşündüğü ilk milliyetçi Arap Baharı'nın ilgi alanı dışındaydı.

Günümüz Suriye, Lübnan, Filistin ve İsrail, Ürdün ve Irak dâhil olmak üzere bütün Arap Yarımadasını kapsayan bu sınırsız toprak talebi üzerine 1915 ve 1916 yıllarında Şerif Hüseyin ile Mc Mahon arasında bir dizi yazışma yapıldı. Bu yazışmalarla Mc Mahon, Haşimilerin isyanı başlatmaları durumunda maddi ve askeri yardımı yapacaklarına ve Arap toprakları ile Bereketli Hilal üzerinde bağımsız Arap hükümetleri kurulmasına katkı sağlayacaklarına dair söz verdi. Ancak İngiltere, Mersin ve İskenderun ile Basra'nın ve Halep, Hama, Humus ve Şam'ın batısında kalan Suriye vilayeti topraklarının Şerif Hüseyin'in çizdiği haritanın dışında tutulmasını istedi. İngiltere, Şam vilayetindeki söz konusu topraklarda müttefiki Fransa'nın hak sahibi olacağı gerekçesini öne sürüyordu, bununla Hıristiyanların yoğun olarak yaşadıkları Lübnan'ın kastedildiği açıktı. Ancak Filistin'in durumu belirsizliğini koruyordu. Arap milliyetçileri Filistin'in yazışmalarda Arap toprağı olarak kaldığı ve kendilerine verilmesi gerektiği iddiasındaydılar, Mc Mahon ise Filistin'in Araplara bırakılacağı sözünü vermediğini ileri sürüyordu.¹⁴ Nihayet Filistin'in, 1917'de Lord Balfour'un ünlü deklarasyonu ile Musevi toplumuna yurt olarak ilan edilmesi günümüzdeki İsrail-Filistin sorununun siyasi temellerini oluşturdu.

11 Arthur Goldschmidt Jr, *A Concise History of the Middle East*, 6th ed., Boulder, Co.: Westview Press, 1999, ss. 180–181.

12 Kral Abdullah, s. 96.

13 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2004, s. 144.

14 Goldschmidt, s. 181.

Şerif Hüseyin, Irak konusunda, Irak'ın Arap vilayetlerinin Peygamber ve Ali zamanından bu yana Arap krallığının bir parçası olduğunu kabul etmekle birlikte İngiltere ile anlaşma uğruna bu bölgenin bir süre İngiliz egemenliğine bırakılabileceğini, ancak bunun karşılığında İngiltere'nin tazminat ödemesi gerektiğini savundu.¹⁵ İngiltere, Arap Yarımadasının doğusunda yer alan ve Hint hükümetiyle bağlılık anlaşması olan bazı toprakların da anlaşma dışında tutulmasını istedi. Büyük Britanya'nın Hindistan yolunun güvenliği için etkisi altına aldığı bu beylikler, Kuveyt ve Bahreyn emirlikleri, Maskat, Umman ve Lahic sultanlıkları, Hadramut aşiretlerinin hâkimiyet alanları ile Abdülaziz el-Abdurrahman el-Faysal el-Suud'un emirliği idi.¹⁶ İngiltere'nin desteğine sahip İbn Suud, Balkan Savaşı nedeniyle Arap vilayetlerinden asker çekilmesinden de yararlanarak 1913 Baharı'nda ayaklanarak Ahsa Sancağı'nın merkezi olan El-Hufuf'u ele geçirmişti. Necd'deki hâkimiyetini Hicaz'a doğru genişletme amacıyla İbn Suud'un nüfusunun çoğu Şafi mezhebinden olan El-Khatif'e saldırması olasılığı üzerine İstanbul Basra'daki birlikleri aracılığıyla isyanı bastırmak istedi. Ancak İngiliz diplomasisi aracılığıyla sahil kısımlarının denetimi Osmanlı Devleti'nde kalmak ve Necd sancağı mutasarrıflığına İbn Suud'un tayin edilmesi şartıyla 1914'te anlaşma sağlandı.¹⁷ Mc Mahon ile Araplar arasındaki görüşmelerde Suudi bölgesinin Şerif Hüseyin'e verilen toprak ve bağımsızlık sözleri dışında tutulması ve Haşimilerin bu en güçlü rakiplerinin çok geçmeden Mekke'ye girerek Suud devletini kurmaları, Şerif Hüseyin'in kaygılarının boşuna olmadığını göstermiştir.

Kutsal topraklar üzerindeki hak iddialarının belirsizliği ve İngiltere'nin Haşimilerin etkisini Suudların gücüyle dengelemek istemeleri nedeniyle Şerif Hüseyin Mac Mahon mektuplaşmaları sonuçsuz kaldı, Şerif Hüseyin anlaşmayı tamamlamayı 1916 başında reddetti. İngiltere desteği olmaksızın başlayacak her hangi bir Arap isyanı merkezi Suriye olan 4. Ordunun düzenli birlikleriyle sona erdirilebilir, Arap bağımsızlık hareketi doğmadan bitebilirdi. Tam bu sırada Cemal Paşa Mısır'ı almak amacıyla ikinci Kanal harekâtı hazırlıklarına girişti ve bir dizi yanlış sonucunda Arap nüfus üzerinde uyguladığı iktisadi ve askeri baskılar Arap isyanını ateşledi.

1915 Haziranı'nda Cemal Paşa yeni bir kanal harekâtı için Suriye'den gönüllü askerler toplamaya başladı. Cemal Paşa, Abdullah Bey aracılığıyla Şerif Hüseyin'le sıkı temas halindeydi. Kendisine karargâhta eşlik eden Şerif Abdullah, İkinci Kanal Harekâtında Hicazlıların 1500 kişilik bir kuvvetle katılacaklarına inanarak onlara

15 Karal, s. 495.

16 Kral Abdullah, s. 97.

17 Önder Kocatürk, "1913–1914 Yıllarında İngilizlerin Arabistan'ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri", *Türkoloji Kültürü*, C.4, N. 7, s. 28.

masrafların karşılanması için 60.000 liralık bir yardımda bulunmuştu.¹⁸ Ancak bu maddi yardım, Hicaz Araplarının Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaları koşuluyla İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e ödediği 258.000 sterlin yanında çok küçük bir miktardı.¹⁹ Birinci Kanal Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Şerif Hüseyin oğlu Faysal'ı Şam'da örgütlenmiş bulunan Arap milliyetçi cemiyetleriyle buluşmaya göndermişti. İkinci Kanal Harekatının hazırlıklarının yapıldığı sırada Şam'da bulunan ordu birliklerinin desteklenmesi için Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'den gönüllü askerler toplamasını, bu yapılmazsa Şam'da bulunan Şerif Faysal Bey'in bir daha Mekke'ye dönemeyeceğini bildirdi. Cevabi yazıda Şerif Hüseyin, Faysal'ın gönderilmesi halinde Arapların Osmanlı emirlerine uyacağını ve askerlerin Şam'a doğru yola çıkacağını belirtti. Cemal Paşa, Şerif Faysal'ı Arap birliklerinin başına geçmek üzere Mekke'ye gitmesine izin verdi. Faysal Bey, gizli Arap cemiyetleriyle, İngiltere'nin desteği elde edilmediği sürece Arapların Osmanlı'ya karşı başkaldırımlarının başarısız olacağına dair temasının ardından Sadrazamla görüşmek üzere İstanbul'a gitti. Dönüşünde Şam'ı oldukça değişmiş buldu. Şam valisi ve 4. Ordu komutanı Cemal Paşa, Kanal harekatı için asker vermek istemeyen Arapları sindirmek üzere harekete geçmişti. Arap milliyetçiliği güden gizli cemiyet üyeleri tutuklanmış, muhtemel bir Arap isyanına Şam'da destek verebilecek durumdaki üç Arap tümeni dağıtılmış, komutanları olan Arap subaylar Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürülmüştü. Bu sürgünden bir yıl kadar önce de Beyrut'ta yabancı elçiliklerle ilişkileri tespit edilen ya da milli cemiyetlerle ilişkisi görülen Arap ileri gelenleri ile aydınlar Kudüs'e sürgün edilmişlerdi.²⁰ Sayıları iki bine ulaşan bu sürgünlerin üzerine Şubat 1915'den başlayarak İkinci Kanal Harekatı için Suriye'de gönüllü toplanmasını isteyen ancak bunda istenen başarıyı sağlayamayan Cemal Paşa idamlar ve sürgünlere dayalı bir şiddet politikası izledi. 1916'nın Mayıs ve Haziran aylarında Suriye ve Lübnan'da yirmi yedisi Müslüman beşi Hristiyan olmak üzere otuz iki saygın Arap eşrafını ve aydınını idam ettirdi. Pek çok kişi de aileleriyle birlikte Anadolu'ya sürgüne gönderildi. Askerin ihtiyaçlarının karşılanması için hububatın Suriye'den elde edilmesi de halk arasında kıtlığı ve Cemal Paşa'nın uygulamalarına karşı tepkiyi arttırdı.²¹ Bu sırada Şam'da bulunan Şerif Faysal, Şam'da bulunduğu sırada Arap milliyetçi cemiyetleriyle görüşerek bu cemiyetlerin bir isyan başlatmayacaklarını öğrenmiş, ancak İngiltere'nin destekleyeceği ve Hicaz'dan başlayacak bir

18 Karal, s. 496.

19 Bu miktar, İngiltere'nin Şerif Hüseyin ve oğullarına isyan etmeleri karşılığında yalnızca 1916 yılında ödenen paradır. 1918 yılına kadar çeşitli mahiyetlerde verilen ve diğer Arap aşiretlerine ödenen para tutarı 42 milyon lirayı aşmaktadır. M. Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", *Bellekten*, C. LIX (Ağustos 1995), s. 429-445.

20 Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, çev. Halit Özkan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, ss. 95-97.

21 Zeine, ss. 109-110.

ayaklanmanın Şam vilayetinde de gereken desteği bulacağı sözünü almıştı. Faysal Arap cemiyetleriyle, Arapların üzerinde bağımsız yaşayacakları toprakları belirleyen bir Şam protokolü imzalamıştı. Protokol Şerif Hüseyin'in İngiltere'ye sunacağı teklifleri içeriyordu. Faysal tarafından babası Şerif Hüseyin'e götürülen protokol, Mekke Şerifi'ne Arapların lideri olarak hareket etme olanağı sağlıyordu, ancak İngiltere'nin Kahire temsilciliğine gönderilen bu mektuptaki talepler kabul edilmedi.²² Şerif Hüseyin, Cemal Paşa'nın Arap milliyetçilerine karşı politikasının sertleşmesinden sıranın kendisine geleceğini ve kendisini Hicaz yönetimine taşıyan İttihat ve Terakki hükümetinin iktidarına son vereceğini anlamıştı.

İsyan

10 Haziran 1916 sabahı Şerif Hüseyin'in işareti üzerine Mekke, Taif, Cidde, Yenbu, Vech ve diğer Arap şehirlerinde isyan başladı, Şam-Medine demiryoluna Arap saldırıları yapıldı. Osmanlı ordusu 7. Kolordunun Hicaz, Asir, San'a ve Hudeybe'de konuşlandığı birer tümendenden oluşuyordu. Bu birlikler arasında kolaylıkla temas sağlanamadığı gibi Şam'la aralarındaki mesafe nedeniyle asker, teçhizat ve gıda yardımı da yapılamıyordu. Mekke'deki Türk karakolları sabahın erken saatlerinde basıldı, ertesi gün Baş Karakol tabyası, 12 Haziran'da Hamidiye tabyası Arap isyancılarının eline geçti. Türk birlikleri Cirval kışlası ile Ecyad kalesine çekildiler. Cidde'de Türk kışlasına karşı Arap saldırıları, İngiliz donanmasının topçu desteği altında yapılıyordu. Cidde limanı ele geçirilince İngiliz gemileri Mısır'dan getirilen Müslüman birlikleri karaya çıkardı. Taif'teki Türk birlikleri, Şerif Abdullah yönetimindeki hecin süvarileri, Taif bölgesinin yerel aşiretleri ve Miralay Aziz el-Mısri idaresindeki Mısır birlikleri tarafından kuşatıldı. 16 Haziran'da Taif'in kaybıyla Medine dışındaki bütün Hicaz Arap birliklerinin eline geçmiş oldu.

Şerif'in diğer oğulları, Faysal ve Zeyd Bi'r-i Said ve Yenbu vadisinde ve limanında, Ali ise Nuri Said ve Cafer El-Askeri gibi diğer Arap subaylarıyla birlikte Rabiğ kıyılarında bulunuyorlar, Medine komutanı Fahreddin Paşa komutasındaki Osmanlı seferi kuvvetleri ile savaşıyorlardı. Şerif Hüseyin isyana Osmanlı ordusunun Arap birliklerinin tamamının katılacağına inanıyordu. İngiltere ise Osmanlı ordusunun bu isyandan sonra dağılacağını ve Hicaz ve Suriye'nin Arap halkının tamamı tarafından destekleneceğini düşünüyordu. Ancak bu gerçekleşmedi, Şerif Hüseyin'in ordusu düzensiz Hicaz göçebelerinden ve gönüllülerden ibaret kaldı. Ancak çok küçük bir grup Osmanlı askeri isyana itibar etti ve saf değiştirdi. Nuri Said ve Arap subayların komutasındaki Arap birlikleri, Osmanlı ordusundayken Arap aşiretleri tarafından esir alınmış ya

²² Fromkin, s. 145.

da taraf değiştirmiş bulunan birliklerdendi. Sayıları üçbin ilâ dört bin beş yüz civarında olan bu düzenli birlikler piyade, topçu ve makineli tüfek birlikleri halinde örgütlendiler.²³ Yemen cephesinde ise İmam Yahya Osmanlı birliklerine destek verirken Asir’de Seyid İdris ayaklanmaya katıldı.

Şerif Hüseyin, Arap aşiretlerinin ayaklanmaya destek vermelerini sağlamak üzere çeşitli bildirimler yayınladı. 27 Haziran 1916 tarihli ilk bildirisinde Osmanlı devleti’nin çöküşünün nedeninin Halifeye karşı darbe düzenleyen ve Şeriata karşı Kanun-u Esasi’yi uygulayarak İslam’a karşı harekete geçen İttihat ve Terakki hükümetinin olduğunu, İttihatçıların hükümetle İslam bağını koparmalarıyla Müslümanlık ve Arap geleneklerine karşı çıktıklarını, küfre sapmış bir iktidara karşı bütün araçlarla savaşılmaması gerektiği anlatılıyordu.²⁴ Şerif Hüseyin bildirisinde Arapların Osmanlı devletine karşı isyanında Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talât Beyin idaresindeki İttihat ve Terakki’nin sorumlu olduğunu belirtiyor, İslam dünyasının birlik olması gerektiğine vurgu yapıyor, Osmanlı devletinden ayrılmış bulunan Arap topraklarının kalkınma ihtiyaçlarını belirterek İngiltere’ye mesaj gönderiyordu.²⁵ İsyana kısa sürede Hicaz dışına yayıldı ve Arap ileri gelenlerinin 1916 Ekimi’nde yaptıkları toplantıda kendisi yazışmalarında Hicaz Emiri ve Şerifi unvanını kullansa da Şerif Hüseyin Arap kralı unvanına layık görüldü. Bu tarihten sonra İngiltere ise Şerif Hüseyin’i Hicaz Kralı olarak kabul etti. Faysal, 1916 Aralık ortasında Kızıldeniz kıyısında Mekke’ye en yakın son Osmanlı limanı Vech’i ele geçirip Medine’de Fahri Paşa komutasındaki kuvvetleri hareketsiz bırakmak amacıyla Arap birliklerinin kuzeye, Vech üzerine ilerletti. Kraliyet Deniz Kuvvetlerinin bombardıman desteği altında Arap aşiret kuvvetleri Ocak başında Vech’e girdiler. Vech, daha kuzeye, Akabe’ye doğru Arap hareket merkezi haline geldi.²⁶

Hicaz Kralı sıfatının kabulü, Şerif Hüseyin’in, Arapların milliyetçi lideri olmaktan çok Hicaz’da kendi güç ve hâkimiyetini arttırma amacını gösteriyordu. Şerif Hüseyin en baştan itibaren oğulları aracılığıyla hem İstanbul, hem Şam’da ki Arap milliyetçi cemiyetleri ve hem de Kahire’deki İngiliz temsilciliğiyle görüşüyor, kendisinin Hicaz üzerinde egemenliğini sağlayabilecek olan gücü tespit etmeye çalışıyordu. Şerif Hüseyin’in kutsal topraklar üzerindeki krallığının tanınması ve bunun babadan oğula geçerek kendi ailesinde kalması talebi İngiltere’nin Kahire Bürosu’nu endişelendirmeye başladı. Arap Bürosu subayları, Şerif’in isyandan Arap dünyasının bağımsızlığını değil kendi krallığını amaçladığını düşünmeye

23 Kral Abdullah, s. 117.

24 Karal, s. 497.

25 Kürkçüoğlu, s. 119.

26 David Murphy, *The Arab Revolt, 1916-1918: Lawrence Sets Arabia Ablaze*, N.Y.: Osprey Publishing, 2008, s. 38-39.

başladılar.²⁷ Arap Bürosu'nun genç üyelerinden T.E. Lawrence, Büronun gizli yayın organı Arap Bülteni'nde 1916 Haziranı'nda, Şerif'in isyanının İngiltere olmaksızın başarılamayacağı, Arap harekâtlarının başarılarının sınırlı olduğu, bu başarının da İngiliz donanmasının ve uçaklarının desteğiyle kazanıldığı, eğitimsiz aşiret üyelerini bir arada tutanın para olduğunu yazıyordu.²⁸ İngiltere, Şerif'in Hicaz krallığının ne Arap davası, ne de Büyük Britanya'nın bölgedeki çıkarları için uygun olmadığını henüz 1916 yılı sona ermeden anladı. Şerif Hüseyin'in Hicaz hâkimiyeti Hicaz dışındaki Araplar tarafından da kabul görmedi, üstelik onun ve oğullarının Hicaz'da üstünlük sağlamasına İngiltere'nin yardımcı olması, Arapların gözünde İngiltere'nin itibarını azalttı.

Hicaz isyanının başarısızlığa doğru gittiğini gören Fransız hükümeti, hem bölgede etkinliğini arttırmak, hem de İngiltere'nin Hicaz isyanının gelişmesi için vermediği askeri desteği vererek Şerif Hüseyin'in itibarını kazanmak üzere Eylül 1916'da Cidde'ye Yarbay Bremond komutasında 42 subay ve 983 erden oluşan bir heyet gönderdi. İngiltere de Arap Bürosu'ndan Ronald Storrs ile istihbarat subayı T.E. Lawrence hem Fransızlarla görüşmek, hem de Hicaz isyanının getirisini Fransızlara kaptırmamak üzere Cidde'ye yolladı. Burada Şerif Abdullah ve Faysal'la tanışan Lawrence, hâlâ Medine'yi savunmakta olan Türk birliklerinin düzensiz Arap aşiretleri üzerine bir saldırısıyla Hicaz isyanının çökebileceği, kutsal topraklara Müslüman olmayan birliklerin getirilememeleri, Mısır birliklerinin sınırlı olması ve Arap aşiretlerinin düzensizliği nedenlerini göz önünde bulundurarak, Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin, Emir Faysal'ın isyana komuta etmesine ve aşiret üyelerinin gerilla savaşı yapmaları gerektiğine ikna etti. Lawrence, 1917 Ocak ayında Mc Mahon'un yerine Mısır Yüksek Komiseri olarak tayin edilen Sudan Genel Valisi Sir Reginald Wingate'ten Faysal ve Arap aşiretlerine verilmek üzere büyük miktarda altın aldı ve 1917 başından itibaren Faysal'la birlikte çalışmaya başladı. Arap isyanı, Mısır'daki İngiliz birliklerinin Gazze muharebeleri ve Basra'daki Hindistan ordusunun Bağdat seferiyle eşgüdümlü biçimde Lawrence ve Faysal'ın liderliğinde Medine'deki Türk garnizonuna destek sağlayan demiryoluna saldırılarla sürdü. Hicaz demiryoluna saldırılar, Faysal'ın aşiret kuvvetleri, İngiliz birlikleri ve Aziz El-Mısırî'nin komutasındaki Mısırlı birlikler tarafından düzenlendi. Saldırıların başlıca amacı, Fahreddin Paşa komutasındaki 12.000 kişilik Osmanlı ordusunun Medine'de kalıp, kuzeye yönelen Arap isyanına müdahale etmesini önlemektir.²⁹

11 Mart 1917'de Bağdat'ın düşmesiyle Mezopotamya İngiltere'nin eline ilk

27 Fromkin, s. 180.

28 Fromkin, s. 181.

29 Murphy, s. 39.

geçen Osmanlı toprakları oldu. Bağdat ve Basra'nın yönetiminin Kahire ve Hint büroları arasında tartışmaya neden olduğu sırada Mısır'daki seferi kuvvetler 26 Mart'ta Gazze'ye saldırdılar. İngiliz ordusunun komutanı Sir Archibald Murray Nisan sonunda bir kez daha Gazze'ye yürüdü, fakat Alman komutan Kressenstein tarafından yenilgiye uğratıldı. Başbakan David Lloyd George, Haziran 1917'de Murray'in yerine tayin edilen General Sir Edmund Allenby'dan Filistin'i almasını ve Noel'den önce Kudüs'ü ele geçirmesini istedi. Savaş hazırlıkları sürerken, Arap Lawrence altınla satın aldığı kuzey Arabistan bedevi aşiretleriyle Filistin'e gitti ve Huveyde aşiretiyle, 6 Temmuz 1917'de Akabe'yi ani bir baskınla ele geçirdi. Akabe, Filistin'in güney ucunda bir liman kenti olduğu ve bir kaç yüz kişilik bir Türk birliğinin topları tarafından korunduğu için İngiliz donanmasına engel olabilecekti. Akabe saldırısı Lawrence'a büyük bir ün sağlamakla kalmadı, Medine'deki Türk garnizonunun varlığı sebebiyle Mekke'ye sıkışıp kalmış olan Arap isyanının nitelik değiştirmesine sebep oldu.

Lawrence, General Allenby'yi Faysal'ın düzensiz birliklerinin deniz yoluyla Akabe'ye getirilip Filistin cephesinde kullanılabileceğine de ikna etti. Allenby, Faysal'ın bir kaç bin kişilik ordusunun Filistin cephesinde yararlı olabileceğini düşünerek Faysal'ı komutası altına aldı. Faysal İngiliz generallik rütbesiyle taltif edildi. Kahire'deki Arap Bürosu Faysal'ın Suriye'deki Arap birliklerini kontrolü altına almasının hem İngiliz ordusunun başarı şansını arttıracığına, hem de Arap isyanının Medine demiryoluna yapılan kanlı baskınlara sıkışmış bir uğraşından düzenli ve genişleyen bir Arap mücadelesine dönüşeceğini öngörmüştü.³⁰

General Allenby'nin Arap birlikleri ile birlikte Birüssebi üzerinden Filistin'i işgal ettiği 1917 sonbaharında Arap önderlerini isyanın ve Arap topraklarının geleceği hakkında endişeye sevkeden gelişmeler yaşandı. Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler, savaş sırasında müttefikler tarafından yapılan gizli paylaşma anlaşmalarını açıkladılar. Gazze'nin düştüğü 7 Kasım 1917 günü The Times, İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un, Britanya'nın Filistin'de kurulacak bir Musevi yurdunu desteklediğine dair Lord Rotschild'e gönderdiği mektubu yayınladı. Hâlihazırda İngiltere ile halifelik ve Arap krallığı konularında uzlaşmazlık yaşayan Arap önderleri, kendilerine verilen sözlerin tutulmayacağı, Arap topraklarının Sykes-Picot'da öngörüldüğü şekilde Fransa'ya verileceği, Storrs'la ilk mektuplaşıldığı sırada söylendiği gibi Filistin'in Arap toprağı olmadığı düşüncesiyle uğraşırken isyanın sona erdirilmesi için Türk tarafı da adımlar atmaya başladı. Cemal Paşa, Şam'da Arap liderlerine yaptığı bir konuşmada isyanın sona erdirilmesi halinde genel af uygulanacağı söz verdi. Aynı sırada Arap aşiret üyeleri El-Ula'nın kuzeyinde saldırdıkları bir trende muhtemelen savaştan vazgeçirmek

30 Fromkin, s. 267.

üzere Arap isyancılara ödenmek üzere 24.000 altın sterlin ele geçirdiler.³¹ Fakat Lawrence'in ustaca yönettiği kriz sonucunda Araplar İngiltere yanında durdular ve 9 Aralık 1917'de Kudüs Allenby tarafından işgal edildi.

İsyanın son aşaması, Bağdat'ı kurtarmak üzere kurulan ve önce Falkenheim, 1918'de ise Liman von Sanders idaresine verilen Yıldırım Orduları Grubu ile Filistin'den kuzeye, Şam'a ve Halep'e ilerleyen İngiliz ordusu ve Arap birlikleri arasında yapılan savaşlarla gelişti. 1918 Ocak ayında, Cebel ül-Dürzî'de toplanan Arap Kuzey Ordusuna karargahlık eden El-Umtaiyye'den hareket eden Faysal ve Lawrence'in birlikleri, Nisan'da Ma'an'ı, Ağustos'ta Mudavvara istasyonunu ele geçirdiler. 16 Eylül 1918'de Hicaz demiryolu boyunca ilerleyen İngiliz ve Arap birlikleri 27 Eylül'de Dera'yı aldılar ve 1 Ekim'de Şam'a girdiler. Ekim ayı boyunca kuzeye ilerleyişlerini sürdüren müttefikler 26 Ekim 1918'de Halep'e ulaştılar. Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasıyla Birinci Dünya Savaşı ve Arap İsyanı son buldu. Mütareke, isyanın hâkim olmak istediği topraklar üzerinde ilginç bir stratejik durum ortaya çıkardı. Merkezi Akabe olan Faysal'ın Arap Kuzey Ordusu Şam'a ulaşmış ve Suriye üzerinde Fransa ile hâkimiyet mücadelesine girmek üzereydi. Şerif Hüseyin'in Haşimi kuvvetleri Mekke ve Kızıldeniz kıyılarını kontrol ediyor, Şerif Hüseyin Hicaz Kralı olarak Arap hâkimiyeti ve hilafet konusunda belirsiz bir geleceğe bakıyordu. Şerif Ali aşiret ve Mısır birliklerinden oluşan Arap Güney Ordusu ile Rabiğ kıyısında hüküm sürüyordu. Medine hâlâ Fahreddin Paşa tarafından müdafaa ediliyor, buradaki Türk birlikleri Medine'nin kuzey doğusunda Ibn Raşid'in Şammar aşireti tarafından destekleniyordu. Daha da ilginç, kutsal topraklar üzerinde hâkimiyet mücadelesinde Araplar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardı. Mekke'nin doğusunda Ibn Suud Hicaz'ı ve Arap yönetimini ele geçirmek üzere hazırlıklarını sürdürüyordu.

Sonuç

Bu çalışma, Arap İsyanı'nın, ilgili yazında genellikle vurgulandığı gibi İttihat ve Terakki hükümetinin merkezileştirme, Türkleştirme ve Türkçü-milliyetçi politikaları ile Arap milliyetçiliğinin çatışması sonucunda değil, Birinci Dünya Savaşı koşulları içinde İngiltere ve Fransa desteği altında Osmanlı İmparatorluğu'nun güney cephesinin çökertilmesi için çıkarıldığını belirtmektedir. Güney cephesinin iki kanadı, Mezopotamya ve Mısır, 1916 yılında Osmanlı Devleti'nin üç önemli cephesinden en önemlilerini oluşturuyor, Çanakkale ve Kuttül Amare başarılarından sonra Şam'da bulunan 4. Ordu Mısır'ı geri almak üzere Kanal harekâtlarına girişiyordu. Osmanlı ordularının güney cephesindeki

31 Murphy, s. 60.

harekâtlarını durdurmak ve Arap toprakları üzerindeki Osmanlı egemenliğini sona erdirebilmek için daha güneyden, Hicaz'dan bir ayaklanma başlatıldı. Ancak bu ayaklanma, ondokuzuncu yüzyılın sonunda gelişmeye başlayan Arap uyanışının bir sonucu değil, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İttihat ve Terakki hükümeti ile çekişmesi sonucunda ortaya çıktı. Daha doğru bir deyimle, Osmanlı hâkimiyetinin sonuna gelindiğini anlayan Şerif Hüseyin ve oğulları, Hicaz'da güç ve toprak mücadelesine giriştiler. Bu mücadele İngiltere'nin hâkimiyeti altında bulunan Müslüman nüfusun İngiliz hâkimiyetine başkaldırmaması amacıyla halifeliğin Hicaz'da bir zamanlar ait olduğu 'gerçek' sahiplerine iadesi sözleriyle örtüştü. Şerif Hüseyin'in Haşimi toplumu halifelik ve Arap krallığı sözleriyle savaşın güney cephesinin çöküşüne katkıda bulundu.

İngiltere'nin amacının Arap toprakları üzerinde bir Haşimi krallığı kurmak olmadığı henüz savaş sırasında ortaya çıkmıştı. Araplara verilen sözlerin tutarsızlığı, Suriye'de Fransız egemenliğinin, Filistin'de ise önce İngiliz manda yönetiminin, sonra Yahudi yurdunun kurulmasıyla bir kaç yıl içinde belgelendi. Mekke'de ise Şerif Hüseyin, 1924 yılında emirliği oğlu Ali'ye devretti. Çok geçmeden, Aralık 1925'te Haşimi karşıtı Ibn Suud Mekke ve Medine'yi ele geçirerek Hicaz'ı yeni Arap krallığının parçası haline getirdi. Şerif Hüseyin sürgüne gönderildiği Amman'da 1931'de öldü. Suriye için Fransa'ya karşı başarısız bir isyan girişiminde bulunan Faysal Şam'dan sürüldükten sonra Irak kralı yapıldı ve İngiltere ile Irak'ı yönetti. Şerif Ali 1935'te ölümüne kadar Bağdat'ta yaşadı. Arap İsyanı'nı izleyen on yılın gelişmelerine bakıldığında isyanın bütünleştirici bir Arap milliyetçiliğinin değil, aksine Araplar arasındaki toprak ve hâkimiyet mücadelesinin, kişisel hırsların ve iktidar savaşının sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Arslan, Emir Şekib, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, çev. Halit Özkan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, ss. 95–97.

Boztemur, Recep, "Irak Milliyetçiliği: Toplumsal Bütünleşmede Ordunun Rolü ve Devletin Meşruluk Temelleri", *Doğu Batı*, Sayı 39 (Kasım 2006-Ocak 2007), s. 59–81.

Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış: Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı?* çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2004, s. 144.

- Goldschmidt, Arthur Jr., *A Concise History of the Middle East*, 6th ed., Boulder, Co.: Westview Press, 1999, ss. 180–181.
- Hülagü, M. Metin, “İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları”, *Belleten*, C. LIX (Ağustos 1995), s. 429-445.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi IX Cilt: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908–1918)* Ankara: TTK Basımevi, 1996, ss. 498–502.
- Kocatürk, Önder, “1913–1914 Yıllarında İngilizlerin Arabistan’ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri”, *Türkoloji Kültürü*, C.4, N. 7, s. 28.
- Kral Abdullah, *Biz Osmanlı’ya Neden İsyandır Etti?*, çev. Halit Özkan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2006, s. 46.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1982, s. 14.
- Murphy, David, *The Arab Revolt, 1916-1918: Lawrence Sets Arabia Ablaze*, N.Y.: Osprey Publishing, 2008, s. 38-39.
- Yapp, Malcolm E., *The Making of the Modern Near East, 1792-1923*, New York: Longman, 1987, s. 207.
- Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev. Emrah Akbaş, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003, ss. 85–91.